

Mədəniyyatımızın inciləri

Belə bir deyim var: “Əsl aktyor üçün rolun böyüyükü kiçiyi olmur. Bu fikri başqa cür səsləndirək deməliyə ki, dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovun əsərlərinin böyüyükü kiçiyi yoxdur. Onların hamısı nəhəng, qiymətli və son dərəcə maraqlıdır. Bunun “Arşın mal alan operettasının təmsalında izahına çalışacağıq.

Bəri başdan deyək ki, bu əsərin maraqlı bir səhnə tarixi vardır. Əsər müxtəlif teatrlarda və müxtəlif dillərdə tamaşaya qoyulmuş, geniş şöhrət qazanmışdır. Bununla birgə, operetta çox maraqlı ekran həyatı yaşamışdır. Hələ 1917-ci ilin sonlarında bu əsər əsasən ilk dəfə film çəkilmiş, lakin kinolent kinosenətinin ən adi tələblərini belə ödəyə bilmədiyi üçün uzun müddət nümayiş etdirilməmişdir. 1940-cı ildə Bakı kinostudiyasında operettanın yenidən ekranlaşdırılması qərara alınır və filmin ssenarisi yazıçı-dramaturq Sabit Rəhmana tapşılır. O, yarım ilə yaxın ssenari üzərində gərgin iş aparır. Dramaturqun Ü. Hacıbəyovla tez-tez görüşməsi və ondan dəyərli məsləhətlər alması gözəl bəhrə verir.

1941-ci ilin iyun ayında filmi ədəbi ssenarisi hazır olur. Bakı kinostudiyasının bədii şurası ssenarini müzakirə etmək üçün xüsusi iclas çağırır. 1941-ci il iyun ayının 17-də Ş. Abbasovun sədrliyi ilə keçirilən bu iclasda Ə.Əbüllhəsən, R.Təhməsi, M.Mikayılov, Ə.Məmmədova, İ.Əfəndiyev, M.Dadaşov, A.Quliyev, S.Rəhman və başqaları çıxış edirlər. Mənbələrdən məlum olur ki, çıxış edənlər ssenarinin yüksək səviyyədə yazıldığını qeyd etməklə yanaşı, bəzi hissələrin ixtisar olunmasını tövsiyə etmişlər. Maraqlıdır ki, “Arşın mal alan” ssenarisi bu dəfə qəbul olunmayıb, xüsusi dövlət komissiyasının müzakirəsinə verilir. Komissiyanın iclası isə iyun ayının 18-də keçirilir. İclasla yenə də Ş.Abbasov sədrlik edir, Ə.Əbüllhəsən, Ü. Hacıbəyov, M.Rəfli, B. Seyidzadə, S. Rəhman, Q. Məmmədov və başqaları ssenari barədə öz fikirlərini söyləyirlər. Ü. Hacıbəyovun iclasdakı çıxışı böyük maraq doğurur. Ssenaridə Soltan bəy rolu birtərəfli təsvir olduğundan operettadakı tip şəxsiyyəsinə qalxa bilməmiş Ü. Hacıbəyovun nəzərindən yayınmır və bu məsələyə toxunaraq deyir: “... Mən Soltan bəy rolunu belə təqdim etməmişəm. Onu xarakterini özü açan patriarxal bir adam kimi göstərməyə çalışmışam. Məsələn, onun hakim və ya mühəndis olan ziyalıları görməyə gözü yoxdur. Ziyalıları xoşlamadığı elementlərdirlər. O, daha çox boyliyi

rəğbət bəsləyir. Odu ki, Soltan bəyin yanına hakim, yaxud mühəndis gələndə onlarla necə rəftar etməyi bacarmır. Ona elə gəlir ki, ziyalı ən alçaq təbəqəyə məxsusdur...”

Böyük sənətkar yaratdığı tipin səhnədə olduğu kimi, ekranda da eyni dərəcədə qüvvətli çıxmasını arzuladığından ssenariyə öz etirazını bildirir. Ü. Hacıbəyov Soltan bəylə əlaqədar daha bir epizodla da razılaşmır və onu dəyişdirməyi təklif edir. Məlumdur ki, operettada Soltan bəy Cahən xanəlanı qapıda qarşılayır və Əsgər bəy gələndən sonra hər ikisini elə oradan qovur. Səhnədə həyati geniş fon-



da göstərmək mümkün deyil. Ancaq ekranda həmin epizodu geniş həyat fonunda vermək daha məqsəduşundur. Ssenaridə isə Soltan bəy Cahən xanəlanı qapıda qarşılayır və onu evə dəvət edir. Ü. Hacıbəyovun bu epizoda etirazı da həmin səbəbdəndir. “...Soltan bəyin Cahənə həyətdə görüb, içəri də vət etməsi də yaxşı təsir bağışlamır. Əvvəla, bəy tanımadığı adamı evə də vət etməz. İkincisi, həyətdə söhbət etmək mümkün olduğu halda, içəri çağırmaq nəyə lazımdır? Bəlkə, ona görə ki, bu epizoddan sonra şeylərin atılması gəlir? Şeyləri həyətdə qapısından da atmaq olar.... Ssenaridə göstərilirdi ki, Əsgər bəy “arşın malçı kimi həyətdə gिरərkən onu qarılaraq əhatə edir, sonra Telli qızları çağırır. Bu epizod da Əsgər bəyi gözəl qızlar əhatə etməli və onların içərisindən Gülçöhrəni seçməlidir. İclas iştirakçılarından bəzi Ü. Hacıbəyovun bu fikirləri qəbul etmir və filmdə də hadisələrin operettada olduğu kimi cərəyan etməsini arzulayır. Komissiya üzvlərindən bir çoxu məsələ qaldırır ki, “Arşın mal alan operetta olduğu üçün, ssenarini qısaltmaq hesabına musiqiyə geniş yer verilsin. Akademik H. Hüseynov bu fikrə tərəfdar çıxaraq deyir: “... Mənə elə gəlir ki, söhbət Üzeyir bəyin musiqili operettasının ekranlaşdırılmasından gedirsə, musiqi barədə daha çox düşünmək lazımdır. Əgər ssenari olduğu kimi çəkilsə, musiqiyə yer qalmayacaq. Məncə, ssenarini artıq epizodlardan təmizləməli və musiqidən daha geniş şəkildə istifadə olunmalıdır. Bu əsər təkcə azad sevcidən bəhs etmir, onda zəngin musiqi, çox gözəl və cazibədar melodiyalar vardır...”

Komissiya göstərilən nöqsanları düzəltmək şərtilə ssenarini qəbul etməyi məsləhət görür və rejissor variantını hazırlamağa icazə verir. Lakin təxminən bir ay sonra başlanan Böyük Vətən müharibəsi bu nəcib işə başlamağa imkan vermir. Filmin çəkilişi iki il ləngiyir. Ssenarinin rejissor variantı nəhayət bədii sovetin 1 dekabr 1943-cü il tarixli iclasında qəbul edilir. İclas R. Rzanın sədrliyi ilə keçir. M. Mikayılov, Ə. İsmayılov, S. Rəhman, Ə. Atakişiyev, M. Dadaşov, İ. Qasımov və başqaları əsər barədə öz fikirlərini bildirdikdən sonra, bədii sovet ssenarini istehsalata buraxmağı qərara alır. Bədii sovetin 1944-cü il 7 iyun tarixli iclası aktyor heyətinin müəyyənləşdirilməsinə həsr olunur. Yazıçı M. Hüseynin sədrliyi ilə keçən bu iclasda R. Behbudovun Əsgər bəy, L. Bədirbəylinin Gülçöhrə, F. Mehrəliyevanın Telli, L. Abdullayevin Vəli rollarında çəkilməsi qərara alınır. Lakin Soltan bəy və Cahan xala rollarında hansı aktyorların çəkiləcəyi mübahisə doğurur. Soltan bəy rolu barədə filmin quruluşçu rejissoru R. Təhmasibin xatirələrində oxuyuruq: "...Mən qərara almışdım ki, Soltan bəy rolunda görkəmli aktyor Kazım Ziyanı çəkim. Sınıq çəkilişindən də çox gözəl çıxmışdı. Ü. Hacıbəyov sifariş göndərmişdi ki, əgər mümkündürsə, Ələkbər Hüseynzadəni də yoxlayım. Ə. Hüseynzadə sınaqdan çox gözəl, hətta mübaligəsiz deyərdim ki, bütün aktyorlardan qüvvətli çıxdı. Mən Üzeyirin istədiyi tanınmaq məharətinə qibtə elədim... Bu rolda çəkilmək üçün A. Bünyadzadə, X. Məlikov və H. Kələntərli də namizəd göstərilmişdir. Lakin R. Təhmasibin qeyd etdiyi kimi. Ü. Hacıbəyovun " istedadı tanınmaq məharəti qalib gəlmişdir. Cahan xala rolunun ifaçısı da geniş müzakirəyə səbəb olur. Bu rolda çəkilməkdən ötrü bir neçə aktyor sınaqdan çıxarılır. Onlardan M. Kələntərli daha münasib hesab edilir.

1940-cı ildən yaradılması qərara alınan "Arşın mal alanın" çəkilişi 1945-ci ilin aprel ayında axır ki, başa çatdırılır. Film Ümumittifaq ekranlarına vəsiqə alandan bir il sonra kinolent və yaradıcı kollektivin üzvlərindən bir neçəsi SSRİ Dövlət mükafatına layaq görülür. Bu müvəffəqiyyət bir neçə illik çəkilən zəhmətin hədəf getmədiyini bir daha sübut edir. Azərbaycan kinematoqrafçıları "Arşın mal alan" mövzusunda 1966-cı ildə yenidən qayıtsalar da ilk variantdan qabağa gedə bilməmişdir. Böyük bəstəkarın anadan olmasının 120 illiyi ərəfəsində onu da etiraf etməliyik ki, bu sahədə indən belə də uğun qazanılmayacaq. Çünki ən böyük uğur elə onda qazanılmışdır...

*İlqar Hüseynov,
ADMİU-nin kafedra müdiri*